

ONDERNEMERSVERTROUWEN OPNIEUW MINDER NEGATIEF

Voorwoord

Dit rapport bevat de belangrijkste uitkomsten van de Conjunctuurenquête Nederland van het derde kwartaal 2024.

De Conjunctuurenquête Nederland brengt voor het Nederlandse bedrijfsleven vier keer per jaar de belangrijkste ontwikkelingen en verwachtingen in kaart, uitgesplitst naar regio, bedrijfstak en bedrijfsgrootte. De resultaten vormen de basis voor het ondernemersvertrouwen. Deze samengestelde indicator geeft de stemming weer van het Nederlandse niet-financiële bedrijfsleven met meer dan vijf werkzame personen, en is het gemiddelde van de ontwikkeling en de verwachting van het economisch klimaat volgens de ondernemer.

Samenwerking

De Conjunctuurenquête Nederland is een gezamenlijk onderzoek van het CBS, KVK, EIB, MKB Nederland en VNO-NCW, met de steun van het ministerie van Economische Zaken en Klimaat. Doel van de samenwerking is completere informatie over het niet-financiële bedrijfsleven te vergaren tegen minder administratieve lasten.

Saldo's

Deze rapportage werkt met saldo's. Een saldo ontstaat door het percentage ondernemers dat zijn ervaring of verwachting als negatief ziet, af te trekken van het percentage dat een positieve ervaring of verwachting meldt. Als bijvoorbeeld 10 procent van de ondernemers een dalende omzet had en 20 procent een stijgende omzet, ontstaat een saldo van +10 procent. Het saldo geeft in één oogopslag weer of de stemming onder ondernemers positief of negatief is en in welke mate.

Seizoenspatronen

Bij de interpretatie van de cijfers dient rekening te worden gehouden met seizoeninvloeden. Deze spelen bij sommige variabelen een rol, zoals bij omzetten in de land-

bouw en horeca. Om een uitkomst in een beter perspectief te kunnen plaatsen, verdient een vergelijking met dezelfde periode een jaar eerder om die reden de voorkeur boven een vergelijking met een kwartaal eerder. Voor het samenstellen van de indicatoren van het ondernemersvertrouwen, worden de onderliggende variabelen wél gecorrigeerd voor seizoenspatronen. Hierdoor kan het vertrouwen elk kwartaal worden vergeleken met een eerder kwartaal.

Het niet-financiële bedrijfsleven

Het niet-financiële bedrijfsleven is een samenstelling van secties A Landbouw, bosbouw en visserij, B Winning van delfstoffen, C Industrie, F Bouwnijverheid, G Groot- en detailhandel; reparatie van auto's, H Vervoer en opslag, I Horeca, J Informatie en communicatie, L Verhuur van en handel in onroerend goed, M Advisering, onderzoek en overige specialistische zakelijke dienstverlening, N Verhuur van roerende goederen en overige zakelijke dienstverlening, R Cultuur, sport en recreatie, S Overige dienstverlening.

Waarneemperiode

De gegevens voor deze publicatie zijn verzameld in de maand juli 2024.

Dit rapport is gepubliceerd op 15 augustus 2024. Het rapport van de Conjunctuurenquête vierde kwartaal 2024 wordt naar verwachting op 14 november 2024 gepubliceerd op ondernemersplein.kvk.nl/coen. Alle cijfers die in deze Conjunctuurenquête Nederland staan, zijn te vinden op opendata.cbs.nl.

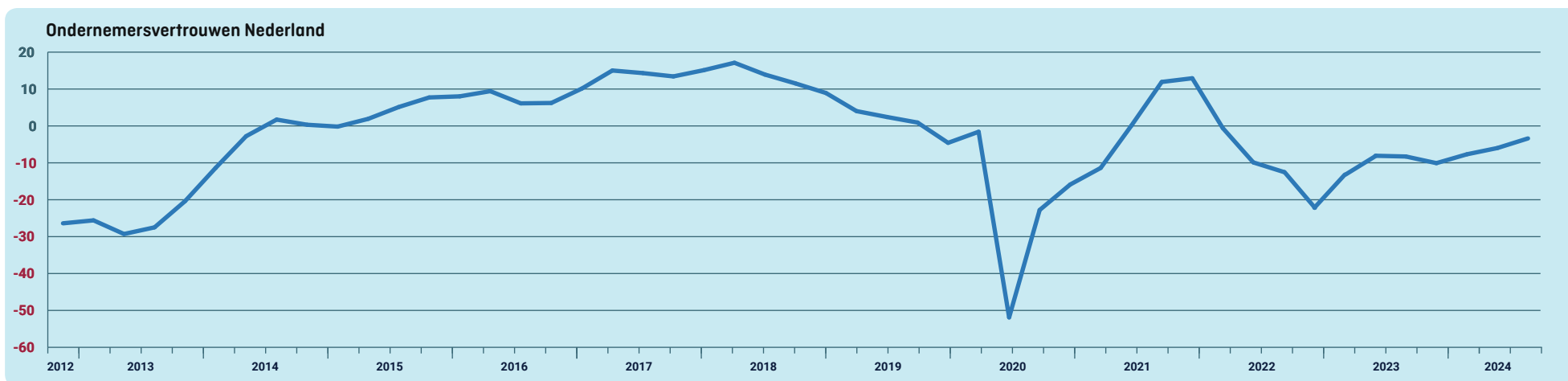
Ondernemersvertrouwen opnieuw minder negatief

Het ondernemersvertrouwen, de stemmingsindicator van het Nederlands bedrijfsleven, is voor het elfde kwartaal op rij negatief en komt aan het begin van het derde kwartaal van 2024 uit op -3,4 ten opzichte van -6,0 in het tweede kwartaal.¹ Wel was het ondernemersvertrouwen voor het derde achtereenvolgende kwartaal minder negatief. Alleen in de bedrijfstakken delfstoffenwinning, vervoer en opslag en informatie en communicatie is het ondernemersvertrouwen positief. Bij negen van de veertien bedrijfstakken stijgt het ondernemersvertrouwen en bij vijf is sprake van een daling.

Verder in deze rapportage

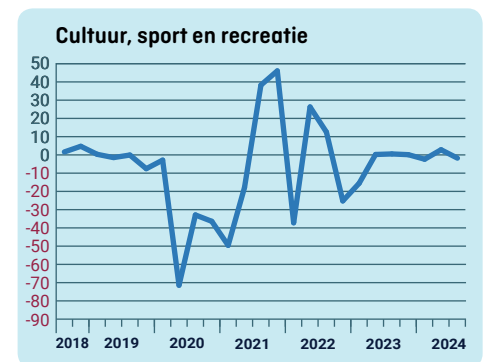
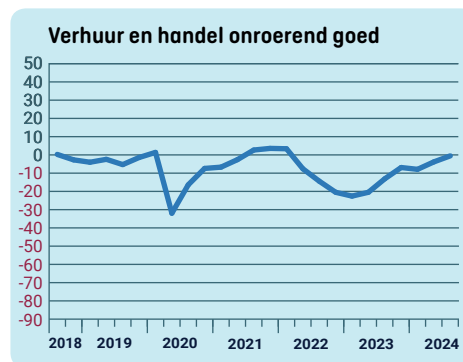
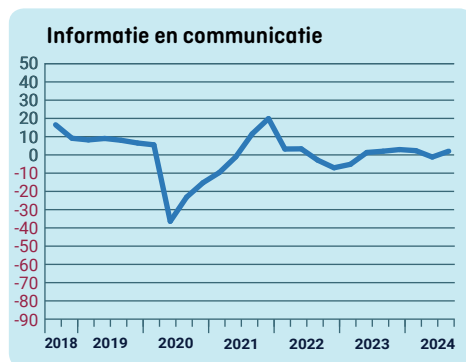
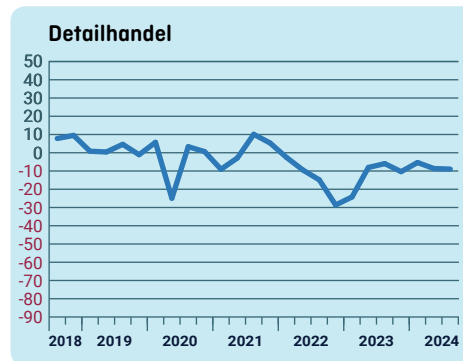
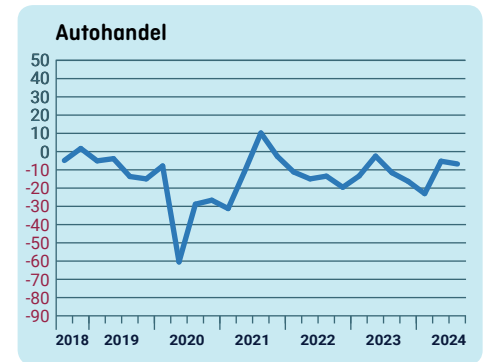
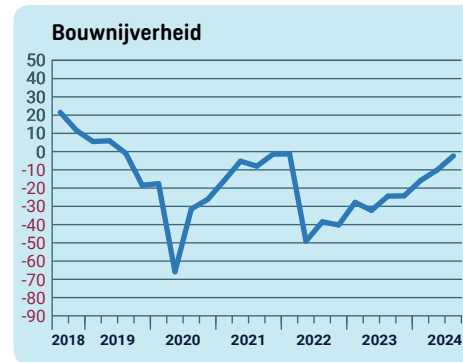
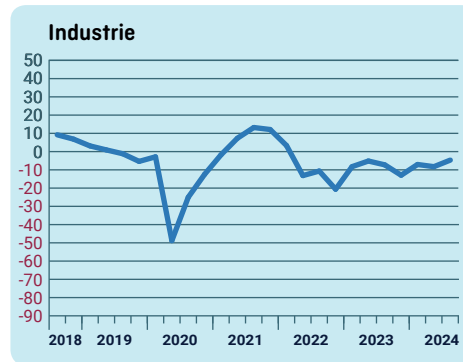
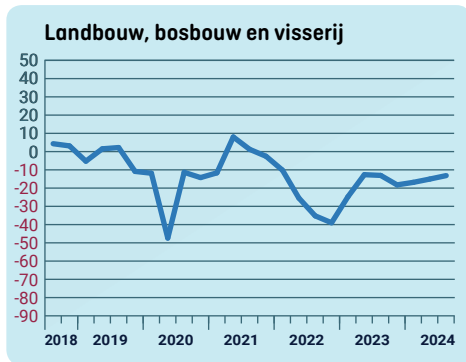
Ondernemersvertrouwen in merendeel bedrijfstakken negatief	5
Stemming ondernemers verbeterd	7
Uitgelicht Bedrijfsresultaat en investeringen	8
Uitgelicht Belemmeringen en personeelssterkte	9
Ondernemers Noord-Holland het meest positief	11

¹ Het ondernemersvertrouwen bestaat uit het seizoen gecorrigeerde gemiddelde van de ontwikkeling en de verwachting van het economisch klimaat

Bron: CBS, EIB, KVK, MKB Nederland, VNO-NCW. Detailinformatie (conform de webtoegankelijkheidsrichtlijnen voor visueel beperkten) vindt u op [StatLine](#).

Ondernemersvertrouwen per sector Uitkomsten derde kwartaal 2024

Ondernemersvertrouwen in merendeel bedrijfstakken negatief

Hoewel het ondernemersvertrouwen toenam vergeleken met een kwartaal eerder, is het in de meeste bedrijfstakken nog steeds negatief. Wel verbeterde de stemmingsindicator in veel bedrijfstakken. Vooral in de bouwnijverheid en groothandel nam het vertrouwen toe. In de cultuur, sport en recreatie en zakelijke dienstverlening daalde de stemming het sterkst. In de provincies Flevoland en Noord-Holland verbeterde het ondernemersvertrouwen. Alleen in Noord-Holland is de stemming onder ondernemers positief.

Ondernemersvertrouwen sterkst verbeterd in de bouwnijverheid

In de bouwnijverheid verbeterde het ondernemersvertrouwen het sterkst ten opzichte van het voorgaande kwartaal. Ook in de groothandel en vervoer en opslag nam het vertrouwen relatief sterk toe. Voor bedrijven actief met vervoer en opslag leidt de toename tot een omslag van een negatief naar een positief sentiment. Ook bij de delfstoffenwinning en informatie en communicatie is het ondernemersvertrouwen positief.

Ondernemers landbouw, bosbouw en visserij meest negatief gestemd

Het ondernemersvertrouwen is het laagst in de landbouw, bosbouw en visserij, gevolgd door dat van detailhandelaren en autohandelaren en –reparateurs. Ook in de industrie en horeca zijn ondernemers relatief negatief gestemd.

Vergeleken met het voorgaande kwartaal is het pessimisme het meest toegenomen bij ondernemers in de cultuur, sport en recreatie en in de zakelijke dienstverlening. Ook bij autohandelaren en –reparateurs, detailhandelaren en in de horeca verslechterde het ondernemersvertrouwen.

Ondernemers in Noord-Holland als enige positief gestemd

In de provincie Noord-Holland is het ondernemersvertrouwen positief. In alle andere provincies is de stemmingsindicator nog altijd negatief. Ondernemers in de provincies Drenthe, Gelderland en Zeeland zijn het meest negatief gestemd. Alleen in de provincies Noord- en Zuid-Holland is de stemmingsindicator hoger dan het landelijk gemiddelde.

Ondernemersvertrouwen verbetert in negen van de twaalf provincies

Het ondernemersvertrouwen verbeterde in negen van de twaalf provincies ten opzichte van het vorige kwartaal. In Flevoland en Noord-Holland verbeterde de stemmingsindicator het sterkst. In Zeeland, Drenthe en Utrecht nam het ondernemersvertrouwen af.

Dashboard Conjunctuurenquête Nederland

Uitkomsten vergeleken met een jaar eerder

Stemming ondernemers verbeterd

Aan het begin van het derde kwartaal zijn ondernemers over zeven van de elf indicatoren optimistischer dan in hetzelfde kwartaal vorig jaar. De positief gestemde ondernemers hebben bij het merendeel van de indicatoren de overhand op de negatief gestemde ondernemers.

Hoe lees ik het Dashboard Conjunctuurenquête Nederland?

Ontwikkelingen tweede kwartaal

Onderwerp In de Conjunctuurenquête Nederland worden ondernemers naar hun oordeel gevraagd over verschillende onderwerpen. Er is een verschil tussen terugblikken op het vorige kwartaal en verwachtingen voor het huidige kwartaal. Hierdoor kan een onderwerp twee keer voorkomen in het dashboard. De koppen die boven de onderwerpen staan, geven aan of het om terugblikken of verwachtingen gaat. **Staafdiagram** (pessimisten/optimisten): de vragen over de onderwerpen in het dashboard kunnen de ondernemers beantwoorden met verbetering, verslechtering, of onveranderd. In deze grafiek is het percentage optimisten (ondernemers die verbetering zien/verwachten) afgezet tegen de pessimisten (zij die verslechtering zien/verwachten). De witte ruit geeft het saldo hiervan weer.

Saldo Het saldo is het verschil tussen het percentage optimisten en het percentage pessimisten, dat ook terug te zien is in het staafdiagram. Positieve waarden (meer optimisten dan pessimisten) worden groen weergegeven, negatieve saldi (meer pessimisten dan optimisten) worden rood weergegeven. **T.o.v. vorig jaar** Het saldo van hetzelfde onderwerp in hetzelfde kwartaal een jaar eerder is tussen haakjes weergegeven. Er is gekozen voor hetzelfde kwartaal een jaar eerder, om eventuele seizoenseffecten uit te sluiten. De groene pijl naar boven of rode pijl naar beneden geeft aan of er sprake is van respectievelijk een verbetering of verslechtering. **Lijndiagram** (laatste tien kwartalen): per onderwerp wordt de ontwikkeling in de laatste 10 kwartalen weergegeven. Hierop is geen seizoenscorrectie toegepast. De zwarte horizontale lijn is de nullijn. Het saldo in het laatste kwartaal is met een witte ruit weergegeven.

Ondernemers positiever over winstgevendheid

In het tweede kwartaal zag per saldo ruim 4 procent van de ondernemers de winstgevendheid toenemen. Ondernemers oordeelden hierover positiever dan vorig jaar. Ook gaf per saldo bijna 16 procent van de ondernemers aan dat de omzet steeg. Dit is vrijwel gelijk aan het saldo van dezelfde periode vorige jaar (17 procent). Bij per saldo bijna 2 procent van de ondernemers werd het personeelsbestand uitgebreid in het afgelopen kwartaal. Dat is lager dan vorig jaar toen het saldo uitkwam op 6 procent.

Concurrentiepositie beter beoordeeld

9 procent van de ondernemers gaf aan dat de concurrentiepositie is verbeterd in het tweede kwartaal en 5 procent ziet een verslechterde concurrentiepositie. Per saldo is dit bijna 4 procent, ten opzichte van bijna 3 procent vorig jaar.

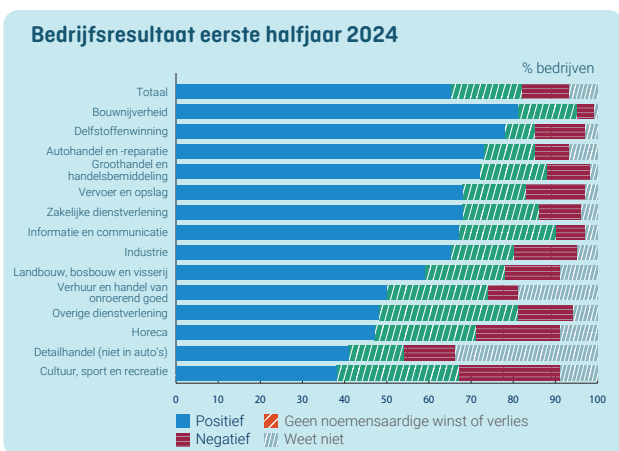
Groter optimisme over verkoopprijzen

Per saldo verwacht bijna 13 procent van de ondernemers stijgende verkoopprijzen in de komende drie maanden. Dit is een ruim 2 procent hoger dan vorig jaar. De ondernemers zijn nagenoeg neutraal over hun omzetverwachting dit kwartaal.

Ondernemers verwachten toename personeelsbestand

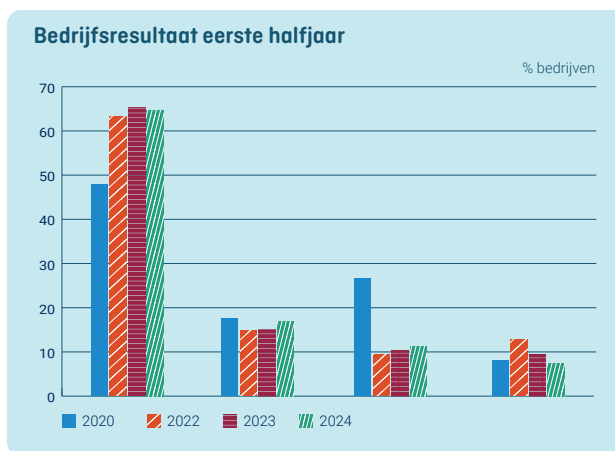
Er zijn bijna evenveel ondernemers die verwachten meer te investeren in 2024 als minder te investeren. Ook bij de inkooporders houden de positief en negatief gestemde ondernemers elkaar nagenoeg in evenwicht en nam het saldo met bijna 2 procent toe. Per saldo verwacht 8 procent van de ondernemers het personeelsbestand uit te breiden in het derde kwartaal van 2024. In dezelfde periode vorig jaar was dit per saldo bijna 9 procent.

Uitgelicht Bedrijfsresultaat en investeringen

Twee op de drie ondernemers schrijven zwarte cijfers eerste halfjaar

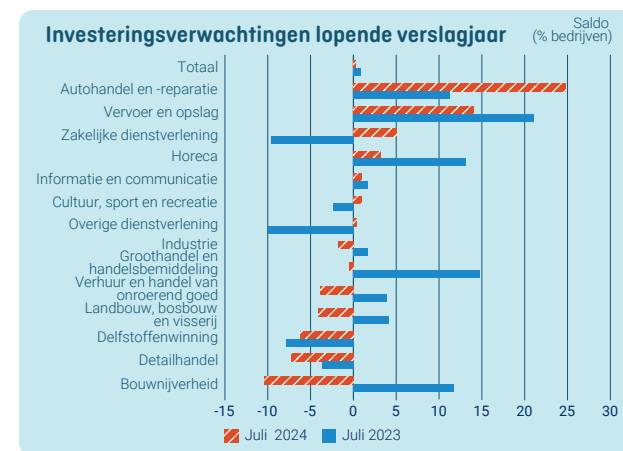
Het eerste halfjaar van 2024 is door bijna 65 procent van de ondernemers met winst afgesloten. Ruim 11 procent maakte verlies en bijna 17 procent gaf aan geen noemenswaardige winst of verlies gemaakt te hebben. Ondernemers in de bouwnijverheid schreven met bijna 81 procent het vaakst zwarte cijfers, gevolgd door ondernemers in de delfstoffenwinning, de autohandel en -reparatie en de groothandel. In de bedrijfstakken cultuur, sport en recreatie en de detailhandel zijn de bedrijfsresultaten het minst positief. In de cultuur, sport en recreatie was bijna 38 procent van de ondernemers winstgevend en leed bijna 24 procent verlies.

Ontwikkeling bedrijfsresultaat 2020 – 2024

Het aandeel ondernemers dat het eerste half jaar van 2024 met winst heeft afgesloten is in vergelijking met dezelfde periode in 2023 en 2022 vrijwel gelijk gebleven. Dit jaar noteerde bijna 65 procent van de ondernemers een positief bedrijfsresultaat. In 2023 was dit ruim 65 procent, in 2022 lag dit met 63 procent iets lager.

Ongeveer 11 procent van de ondernemers maakte verlies in de eerste 6 maanden van dit jaar. Dit is een lichte toename in vergelijking met het eerste half jaar van 2023, toen schreef 10 procent rode cijfers. In 2022 kwam dit percentage uit op 9 procent. In 2020 stonden de bedrijfsresultaten als gevolg van de coronapandemie sterk onder druk. Sindsdien zijn de resultaten weer sterk verbeterd.

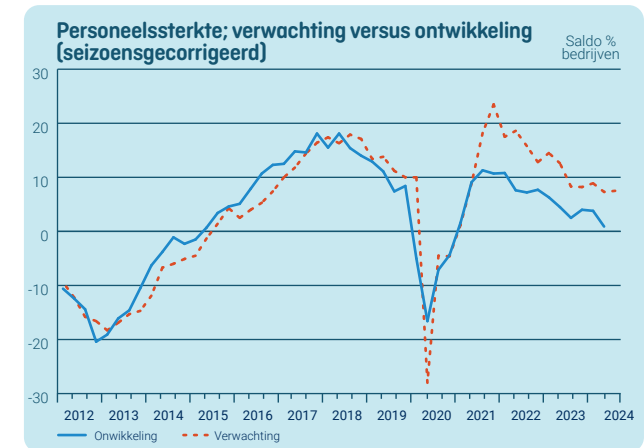
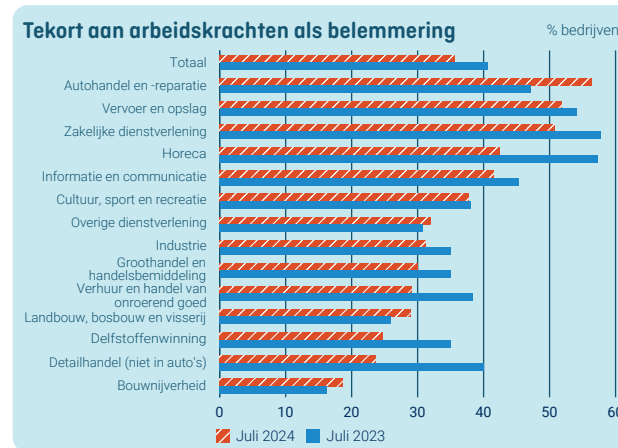
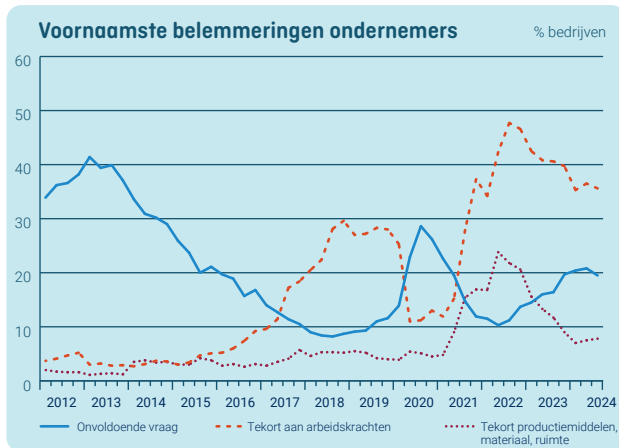
Investeringsverwachtingen voor 2024 licht verbeterd

Aan het begin van het derde kwartaal zijn ondernemers per saldo nagenoeg neutraal gestemd over de investeringsverwachtingen van 2024. Hiermee zijn ondernemers iets minder positief dan in 2023. Tussen de bedrijfstakken zijn grote verschillen zichtbaar. De autohandel en -reparatie en de delfstoffenwinning gaan van een sterk positief saldo in 2023 naar een negatief saldo dit jaar. De bouwnijverheid laat een omgekeerd beeld zien: van een negatief naar een positief saldo. Ook in de landbouw, bosbouw en visserij zien we een kentering: van -10 procent naar plus 0,4 procent.

De bedrijfstak verhuur en handel van onroerend goed is het meest optimistisch als het gaat om de investeringsverwachting. Het saldo is ten opzichte van vorig jaar verder gestegen naar 24,7.

Uitgelicht Belemmeringen en personeelssterkte

Belangrijkste belemmeringen bij ondernemers

De belangrijkste belemmering die ondernemers ondervinden in hun bedrijfsvoering is sinds het derde kwartaal van 2021 onafgebroken een tekort aan arbeidskrachten. Ook aan het begin van het derde kwartaal van 2024 geeft bijna 36 procent van de ondernemers aan dat dit de belangrijkste belemmering is, en blijft dit percentage op nagenoeg gelijke hoogte als de voorgaande twee kwartalen. Onvoldoende vraag wordt door bijna 20 procent van de ondernemers genoemd als belangrijkste belemmering en bijna 8 procent geeft een tekort aan productiemiddelen, materiaal of ruimte op als belangrijkste belemmering.

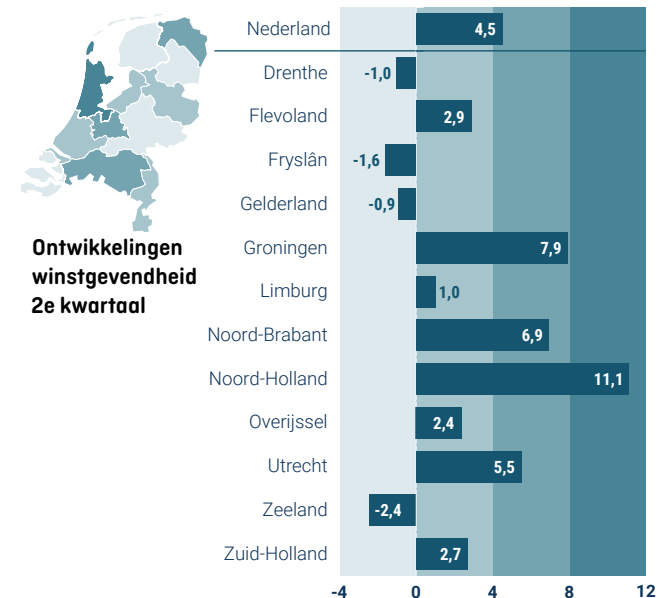
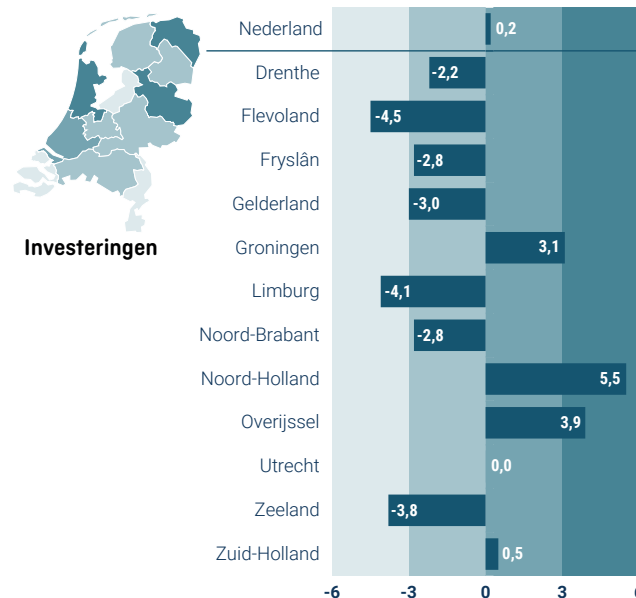
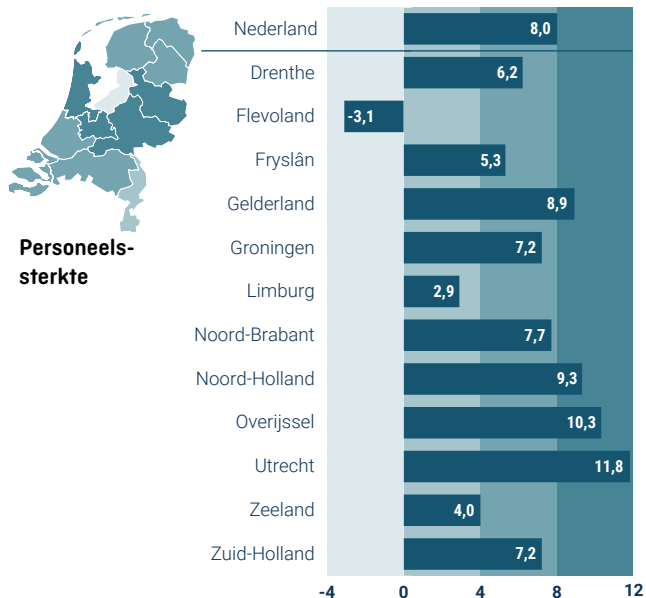
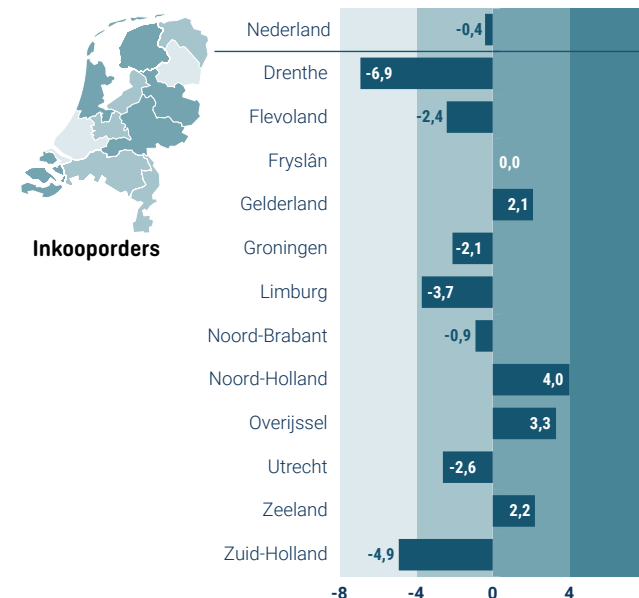
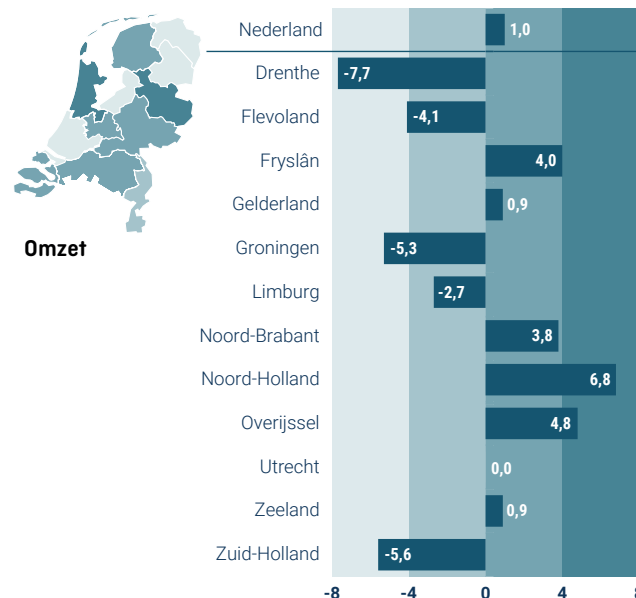
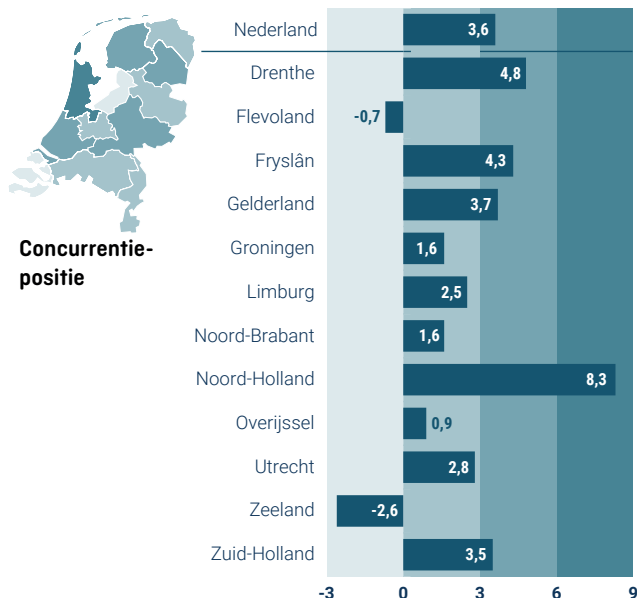
Belemmering tekort aan arbeidskrachten naar bedrijfstak

Van alle bedrijfstakken noemen ondernemers in de autohandel en -reparatie een tekort aan arbeidskrachten het vaakst (ruim 56 procent) als belangrijkste belemmering. Dit is ruim 9 procent hoger dan een jaar eerder. Ook in de vervoer en opslag en zakelijke dienstverlening noemt meer dan de helft van de ondernemers dit als belangrijkste belemmering. Ook binnen de horeca en de detailhandel is een tekort aan arbeidskrachten de belangrijkste belemmering, maar nemen de percentages wel met respectievelijk bijna 15 en ruim 16 procent af. In de bouwnijverheid is deze belemmering het minst vaak genoemd en geeft bijna 54 procent op überhaupt geen belemmeringen te ervaren in de bedrijfsvoering. Op totaalniveau is dit bijna 35 procent.

Verschillen tussen verwachtingen en ontwikkelingen personeelssterkte

Tot aan de coronapandemie in 2020 liepen de verwachte en de gerealiseerde personeelssterkte per saldo redelijk in lijn met elkaar. In de daarop volgende kwartalen werden de verwachtingen over de personeelssterkte sterk getemperd. De ontwikkeling van de personeelssterkte was in het tweede kwartaal van 2020 minder negatief dan de verwachting, maar in de kwartalen die volgden herstelde dit verschil zich. Vanaf het derde kwartaal van 2021 zijn de verwachtingen structureel positiever dan de ontwikkelingen van de personeelssterkte. In het tweede kwartaal van 2024 verwachte per saldo ruim 7 procent van de ondernemers een uitbreiding van het personeelsbestand en per saldo slechts 1 procent gaf uiteindelijk aan dat de personeelssterkte was toegenomen.

Verwachte ontwikkelingen bedrijfsleven per provincie

Bron: CBS, EIB, KVK, MKB Nederland, VNO-NCW. Detailinformatie (conform de webtoegankelijkheidsrichtlijnen voor visueel beperkten) vindt u op [StatLine](#).

Ondernemers Noord-Holland het meest positief

De resultaten van de conjunctuurenquête laten verschillen zien tussen de provincies vergeleken met een kwartaal eerder. Ondernemers uit Noord-Holland zijn bij vijf van de zes uitgelichte indicatoren per saldo het meest positief. Samen met ondernemers uit Overijssel zijn de ondernemers uit Noord-Holland bij alle indicatoren per saldo positief gestemd.

Ondernemers positiever over concurrentiepositie op de Nederlandse markt

Ondernemers in Noord-Holland zijn met per saldo ruim 8 procent het meest positief over hun concurrentiepositie op de Nederlandse markt. Landelijk geeft per saldo bijna 4 procent van de ondernemers aan dat hun concurrentiepositie is verbeterd in de afgelopen drie maanden. Alleen ondernemers uit Flevoland en Zeeland scoren negatief op deze indicator.

Omzetstijging verwacht

In zeven van de twaalf provincies is de omzetverwachting voor het komende kwartaal per saldo positief. Met een saldo van bijna 7 procent zijn ondernemers in Noord-Holland het meest positief gestemd, gevolgd door ondernemers uit Overijssel (circa 5 procent). Bij de ondernemers in Drenthe is de stemming het sterkst negatief.

Wisselende stemming over inkooporders

De stemming over de inkooporders is in zeven provincies negatief en bij vijf provincies positief. In Noord-Holland zijn ondernemers het meest positief over de te plaatsen orders, gevolgd door ondernemers uit Overijssel. In Drenthe verwachten ondernemers relatief het vaakst een daling van de inkooporders ten opzichte van de afgelopen

drie maanden. In de provincie Fryslân houden de positief en negatief gestemde ondernemers elkaar in evenwicht. Ten opzichte van vorig jaar zijn ondernemers in de meeste provincies positiever dan wel minder negatief.

Verwachtingen personeelssterkte positief

In bijna alle provincies zijn de verwachtingen over de personeelssterkte positief. Alleen in Flevoland is de verwachting met een saldo van ruim -3 procent negatief. In Utrecht verwacht per saldo bijna 12 procent dat het personeelsbestand wordt uitgebreid. De verwachting over de personeelssterkte voor heel Nederland is iets minder positief dan vorig jaar.

Investeringsbereidheid in Noord-Holland het hoogst

De ondernemers in Noord-Holland zijn met een saldo van ruim 5 procent het meest bereid te investeren in 2024, gevolgd door ondernemers uit Overijssel (bijna 4 procent) en Groningen (ruim 3 procent). In zeven van de twaalf provincies zijn ondernemers per saldo negatief gestemd over investeringen dit jaar. Landelijk gezien zijn ondernemers per saldo nog nipt positief.

Ondernemers in Noord-Holland het meest positief over de winstgevendheid

Ondernemers uit Noord-Holland zijn vergeleken met hetzelfde kwartaal vorig jaar wederom het meest positief over de winstgevendheid in de afgelopen drie maanden met een saldo van ruim 11 procent. Ondernemers uit Zeeland zijn met per saldo ruim -2 procent het meest negatief. Waar ondernemers in Nederland vorig jaar per saldo nog net positief waren, zijn ze met een saldo van ruim 4 procent een stuk positiever. Landelijk komt het saldo uit op 4 procent. Dit is een lichte verbetering ten opzichte van vorig jaar.

Kerntabel

Ondernemersvertrouwen en Conjunctuurenquête Nederland

Ondernemersvertrouwen			
	2024 1e kwartaal	2024 2e kwartaal	2024 3e kwartaal
Totaal bedrijfsleven	-7,7	-6,0	-3,4
Landbouw, bosbouw en visserij	-16,9	-15,1	-13,2
Delfstoffenwinning	-28,9	1,7	4,1
Industrie	-7,1	-8,3	-4,7
Bouwnijverheid	-15,9	-10,2	-2,4
Autohandel en -reparatie	-21,5	-3,7	-5,2
Groothandel	-8,3	-10,2	-3,2
Detailhandel	-5,4	-8,7	-9,0
Vervoer en opslag	-13,7	-2,6	2,4
Horeca	-13,5	-4,6	-4,7
Informatie en communicatie	2,3	-1,2	2,0
Verhuur en handel onroerend goed	-8,1	-4,0	-0,7
Zakelijke dienstverlening	1,6	-1,0	-4,1
Cultuur, sport en recreatie	-2,4	2,8	-1,8
Overige dienstverlening	-1,5	-2,8	0,0

Verwachtingen voor het derde kwartaal <small>niet seizoengecorrigeerd saldo percentage bedrijven</small>			
	Omzet	Personeel	Investerings
Totaal bedrijfsleven	1,0	8,0	0,2
Landbouw, bosbouw en visserij	-8,5	-9,0	0,4
Delfstoffenwinning	-3,9	8,0	-0,4
Industrie	1,3	0,4	-1,8
Bouwnijverheid	16,9	20,2	5,0
Autohandel en -reparatie	-13,8	7,2	-10,4
Groothandel	8,6	8,5	-3,8
Detailhandel	-27,2	-3,2	0,9
Vervoer en opslag	2,1	3,9	3,2
Horeca	2,3	2,2	-6,2
Informatie en communicatie	4,8	18,5	-4,0
Verhuur en handel onroerend goed	26,1	8,2	24,7
Zakelijke dienstverlening	-3,6	12,6	1,0
Cultuur, sport en recreatie	6,5	13,6	14,0
Overige dienstverlening	-0,5	-0,4	-7,2

Colofon

Uitgave

Augustus 2024

Dit rapport verschijnt ieder kwartaal op ondernemersplein.kvk.nl/coen.

Wilt u meer informatie?

Neem dan contact op met één van de COEN-partnerorganisaties:

www.cbs.nl

088 570 70 70 - info@cbs.nl

www.kvk.nl

088 585 15 85 - kennisdesk@kvk.nl

www.eib.nl

020 205 16 00 - eib@eib.nl

www.mkb.nl

www.vno-ncw.nl

070 349 03 49 - buiting@vnoncw-mkb.nl

Ondernemersplein
Eén antwoord van de overheid

KVK

eib
Economisch Instituut
voor de Bouw

MKB
Nederland

V N O N C W

Meer informatie?

Kijk op Statline. Hier treft u alle data uit deze uitgave aan conform de webtoegankelijkheidsrichtlijnen voor visueel beperkten.

[Ondernemersvertrouwen naar bedrijfstak](#)

[Ondernemersvertrouwen naar provincie](#)

[Conjunctuurenquête naar bedrijfstak](#)

[Conjunctuurenquête naar regio \(landsdeel/provincie\)](#)

[Conjunctuurenquête naar bedrijfsgrootte](#)

[Conjunctuurenquête naar bedrijfstak; seizoen gecorrigeerd](#)

Deze uitgave is te downloaden op:
ondernemersplein.kvk.nl/coen

